

BO'LAJAK XONANDALARNING IJROCHILIK KOMPETENTLIGI TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK MOHIYATI VA KOMPONENTLI TUZILMASI

Xomidov Sardorbek Xusanboy o'g'li

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak xonandalarning ijrochilik kompetentligi tushunchasining pedagogik mohiyati ochib berilgan. "Xonanda", "hofiz" va "ashulachi" atamalarining mazmuniy chegaralari aniqlanib, tadqiqotning subyekt sifatida "bo'lajak xonanda" toifasiga pedagogik ta'rif berilgan. Bilim — ko'nikma — malaka — mahorat — kompetentlik qatori tahlil qilinib, mahorat bilan kompetentlik o'rtasidagi chegara tuzilma va o'lchov predmeti bo'yicha belgilangan. Mavjud komponentli modellar (N.V.Vasilyeva, A.A.Xotentsev, Ma Syao, Du Sivey, X.T.Botirova) qiyosiy tahlil qilingan hamda ijrochilik kompetentligining an'anaviy xonandalik amaliyotida shakllangan kasbiy sifatlar tizimidan o'stirib chiqarilgan besh komponentli tuzilmasi — motivatsion-qadriyatli, bilim-nazariy, vokal-texnik, badiiy-interpretatsion va refleksiv-baholash komponentlari — asoslangan. Har bir komponent nazariy asosi va o'lchanadigan ko'rsatkichi bilan ta'minlangan.

Kalitso'zlar: ijrochilikkompetentligi, bo'lajakxonanda, an'anaviyxonandalik, kompetensiyaviy yondashuv, komponentli tuzilma, ijrochilik mahorati, kasbiy refleksiya, bastakorlik asarlari, og'zaki an'ana.

Abstract. The article reveals the pedagogical essence of the concept of performance competence of future traditional singers. The semantic boundaries of the terms "xonanda", "hofiz" and "ashulachi" are clarified, and a pedagogical definition of the category "future singer" is proposed as the subject of the research. The sequence knowledge — skill — ability — mastery — competence is analysed, and the boundary between mastery and competence is established along two lines: structure and the object of measurement. Existing component models (N.V.Vasilyeva, A.A.Khotentsev, Ma Xiao, Du Siwei, Kh.T.Botirova) are comparatively analysed, and a five-component structure of performance competence — motivational-value, knowledge-theoretical, vocal-technical, artistic-interpretative and reflexive-evaluative — is substantiated as grown out of the system of professional qualities formed within traditional singing practice. Each component is provided with a theoretical basis and a measurable indicator.

Keywords: performance competence, future singer, traditional singing, competence-based approach, component structure, performing mastery, professional reflection, bastakor works, oral tradition.

Аннотация. В статье раскрывается педагогическая сущность понятия исполнительской компетентности будущих певцов традиционного направления. Уточнены смысловые границы терминов «хонанда», «хофиз» и «ашулачи», предложено педагогическое определение категории «будущий певец» как субъекта исследования. Проанализирован ряд знание — умение — навык — мастерство — компетентность; граница между мастерством и компетентностью установлена по двум признакам: по структуре и по предмету измерения. Проведён сравнительный анализ существующих компонентных моделей (Н.В.Васильева, А.А.Хотенцев, Ма Сяо, Ду Сывэй, Х.Т.Ботирова) и обоснована пятикомпонентная структура исполнительской компетентности — мотивационно-ценностный, знаниево-теоретический, вокально-технический, художественно-интерпретационный и рефлексивно-оценочный компоненты, — выращенная из системы профессиональных качеств, сложившейся в практике традиционного пения. Каждый

компонент обеспечен теоретическим основанием и измеряемым показателем.

Ключевые слова: исполнительская компетентность, будущий певец, традиционное пение, компетентностный подход, компонентная структура, исполнительское мастерство, профессиональная рефлексия, произведения бастакоров, устная традиция.

XX asr oxiri — XXI asr boshlarida ta'lim natijasini baholashga bo'lgan yondashuv tubdan o'zgardi. Bilim hajmini o'lchashga qaratilgan an'anaviy mezonlar ta'lim oluvchining real vaziyatda faoliyat ko'rsatish qobiliyatini aks ettirmasligi ma'lum bo'ldi: nazariy bilimni to'liq o'zlashtirgan mutaxassis amaliy vazifani hal qilishda ojiz qolishi mumkin. Ushbu nomuvofiqlik pedagogika fanida natijaga yo'naltirilgan yangi paradigmani — kompetensiyaviy yondashuvni shakllantirdi. Uning mohiyati shundan iboratki, ta'lim natijasi o'zlashtirilgan ma'lumot hajmi bilan emas, balki shu ma'lumotni faoliyatda qo'llash qobiliyati bilan o'lchanadi.

Jahon oliy musiqiy ta'limida ijrochi mutaxassis tayyorlash sifati bugungi kunda aynan shu doirada baholanmoqda. Ijrochilik kompetentligi tor ma'nodagi texnik ko'nikma sifatida emas, balki nazariy bilim, vokal-texnik mahorat, badiiy-uslubiy talqin qobiliyati va kasbiy refleksiya birligi sifatida talqin qilinmoqda. Ayni paytda og'zaki an'anadagi professional musiqa merosini institutsional ta'lim sharoitiga moslashtirish, uning pedagogik salohiyatidan tizimli foydalanish zarurati kuchayib bormoqda.

An'anaviy xonandalik yo'nalishida bu vazifa o'ziga xos qiyinchilik bilan bog'liq. An'anaviy amaliyotda xonandaga qo'yiladigan kasbiy talablar tizimi mavjud va u tasodifiy emas: yuz yillik ijrochilik tajribasidan o'sib chiqqan, ustozlar avlodlari tomonidan sinovdan o'tgan. Biroq bu tizim pedagogik apparat holatiga keltirilmagan. Undagi sifatlar tavsiflovchi shaklda ifodalangan, o'lchov birligiga ega emas, darajalarga ajratilmagan va diagnostik vositalar bilan ta'minlanmagan. Natijada o'qituvchi talaba ijrosini baholaganda o'z tajribasiga tayanadi, bu esa bahoning boshqa o'qituvchi bahosi bilan taqqoslanishini imkonsiz qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi — bo'lajak xonandalarning ijrochilik kompetentligi tushunchasining pedagogik mohiyatini ochib berish, uni qo'shni kasbiy toifalardan chegaralash hamda an'anaviy xonandalik amaliyotida shakllangan kasbiy sifatlar tizimiga tayanuvchi komponentli tuzilmani asoslashdan iborat.

Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslarini ishlab chiqishda I.A.Zimnyaya tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. Muallif kompetensiyalarni uch guruhga ajratadi: shaxsning o'ziga, hayot faoliyati subyekti sifatida taalluqli kompetensiyalar; shaxsning boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatiga taalluqli kompetensiyalar; insonning faoliyatiga taalluqli kompetensiyalar [1]. Bu klassifikatsiyaning ahamiyati shundaki, u kasbiy sifatlarini bir tekislikda emas, uch xil yo'nalishda ko'rib chiqish imkonini beradi. Bo'lajak xonanda tayyorgarligiga tatbiq etilganda uchala yo'nalish o'z aksini topadi: an'anaga va kasbga munosabat birinchi guruhga, tinglovchi hamda ustoz bilan muloqot ikkinchi guruhga, bevosita ijro faoliyati esa uchinchi guruhga tegishli bo'ladi.

E.F.Zeer kasbiy ta'lim psixologiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlarida kasbiy shakllanish tushunchasini asoslab, uning bosqichli tabiatini ko'rsatadi: shaxsning kasbiy rivojlanishi bir tekis kechmaydi, sifat jihatidan farqlanuvchi bosqichlar orqali o'tadi va har bir bosqich o'ziga xos vazifalar hamda qiyinchiliklar bilan tavsiflanadi [2]. Ushbu qoida ijrochilik kompetentligini bir marta o'lchanadigan holat sifatida emas, bosqichma-bosqich shakllanadigan jarayon sifatida qarashni talab qiladi.

A.K.Markova professionalizm psixologiyasiga bag'ishlangan ishida kasbiy kompetentlikning turlarini ajratadi va mutaxassisning professionalizmga tomon harakatidagi darajalarni tavsiflaydi [3]. Bu yerda ikki muhim qoida mavjud: kasbiy kompetentlik yagona, bo'linmas sifat emas — u

turli tomonlarga ega va har bir tomon o'z mezoni bilan o'lchanadi; darajalarning mavjudligi esa kompetentlikni "bor yoki yo'q" tarzida emas, shakllanganlik o'lchovida baholash imkonini beradi. Umumpedagogik nuqtai nazardan kompetensiyaviy yondashuvning o'qituvchi faoliyatidagi o'rni V.A.Slastenin va hammualliflari tadqiqotlarida yoritilgan [4].

Mazkur tushunchalarning o'zbek musiqa pedagogikasidagi qo'llanilishi alohida ahamiyatga ega, chunki terminologiya faqat tarjima orqali kiritilsa, u milliy pedagogik an'anadan uzilib qoladi va sun'iy tuzilma bo'lib ko'rinadi. R.G'.Qodirov ishlarida bazaviy atamalar tizimi shakllangan bo'lib, unda bilim, ko'nikma va malaka tushunchalari ketma-ket bosqichlar sifatida ta'riflanadi: bilim — borliqni anglashning amalda sinalgan natijasi; ko'nikma — g'ayriixtiyoriy darajagacha yetkazilgan harakat; malaka esa mavjud bilim va ko'nikmalardan to'g'ri hamda samarali foydalanish qobiliyatidir [5]. Muallif mohir ijrochining yuksak san'ati faqatgina tug'ma iqtidorning natijasi bo'libgina qolmay, ko'proq ta'lim va kundalik qattiq mehnat natijasi ekanini alohida qayd etadi [5]. Musiqa pedagogikasining predmeti sifatida musiqiy-pedagogik jarayon, uning ilmiy asoslari qatoriga esa umumiy pedagogika, psixologiya, fiziologiya, akustika, estetika va musiqashunoslik kiritiladi [6].

An'anaviy xonandalik amaliyotidagi kasbiy sifatlar tizimi uslubiy adabiyotda yozma shaklda qayd etilgan. K.Bo'riyeva bu sifatlarini ikki guruhga ajratadi: tabiiy jihatlar — iste'dod, ovoz, tasavvur, idrok, tafakkur, musiqiy eshitish qobiliyati, xotira va talqin; amaliyotda o'zlashtiriladigan jihatlar — eshitish qobiliyatini muntazam mashq qildirish, so'z va ohangni yod olish, aniq talaffuz, ravon va mazmunli talqin, ovozni to'g'ri ishlatish, jo'rovozni tinglab hamnafaslikni sezgan holda ijro etish hamda asarga ijodiy munosabatda bo'lish [12]. O'.Rasulov esa an'anaviy xonandalikka tayyorlanayotgan ovozni baholashda oltita jihatni — ovoz sadosi, tabiiy tarzda shakllangan xonandalikka xos unsurlar (nola, qochirim), xotira, zehn va iqtidor, kuy va she'rga munosabat, nutq hamda ta'linga qadar shakllangan musiqiy idrok darajasini ajratadi [13]. H.Isroilova-Qosimova o'tmish davr musiqachilari ovozlarni ta'riflash va kasbiy baholash uchun maxsus atamalar tizimidan foydalanganini, biroq respublikada joriy etilgan maxsus musiqa o'quv tizimida bu tajriba deyarli qo'llanilmaganini ko'rsatadi [14].

Xorijiy adabiyotdagi manzara ham chegaralashni talab qiladi. N.Moura va hammualliflarining yakka ijrochilikni baholash tizimlariga bag'ishlangan tizimli sharhida ko'pchilik tizimlar bitta texnik kategoriya va bitta ifodaga oid kategoriya atrofida qurilgani aniqlangan [17], ya'ni ular mohiyatan mahorat darajasini o'lchashga yo'naltirilgan. Kompetensiyaviy yondashuv doirasidagi ishlarda esa baholash predmetiga motivatsion va refleksiv qatlamlar ham kiritiladi. Xususan, G.Bi va A.Rauduvaité ishida bo'lajak musiqa mutaxassislarining kuylash faoliyatidagi o'z-o'ziga ishonchi mustaqil tadqiqot obyekti sifatida o'rganilgan [18].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. — М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 42 с.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: учебник для вузов. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Юрайт, 2020. — 395 с.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма. — М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. — 312 с.
4. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: учеб. пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / под ред. В.А. Слостенина. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 576 с.
5. Qodirov R.G'. Musiqa pedagogikasi: o'quv qo'llanma. — Toshkent: "Musiqa" nashriyoti,

2018. — 616 b.

6. Кадыров Р.Г. Музыка и педагогика: монография. — Ташкент: “Complex Print”, 2022. — 376 с.

7. Ду Сывэй. Формирование певческих умений у вокалистов в высших учебных заведениях КНР: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. — Москва: МГУКИ, 2008. — 215 с.

8. Botirova X.T. Madaniyat va san’at sohasida kadrlar tayyorlash istiqbollari // Madaniyat va san’at ta’lim tashkilotlarida o’qitishning zamonaviy metodlari: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to’plami. — Toshkent: Madaniyat ta’limi markazi, 2025. — 285-b.

9. Bo’riyeva K. Ansambl sinfi (An’anaviy xonandalik): O’zbekiston davlat konservatoriyasi talabalari uchun o’quv qo’llanma. — Toshkent, 2017. — 77 b.

10. Rasulov O’. An’anaviy xonandalik o’qitish metodikasi. — Toshkent, 2006.